

# จากกษะ กับ วรรณคดีนิติศาสตร์ของอินเดีย

กุสุมา รักษมณี\*

ตามคติอินเดียโบราณ ความปรารถนาในชีวิตมนุษย์มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่ ธรรมะ คือการมีชีวิตอยู่อย่างถูกต้องทำนองคลองธรรมและตามหน้าที่ของตนประการหนึ่ง วรรณะคือการแสวงหาความสุขจากวัตถุประการหนึ่ง กามะคือการแสวงหาความสุขจากความรักประการหนึ่ง และโมกษะคือการหลุดพ้นจากความปรารถนาทั้งปวงในโลกนี้เพื่อความสุขในโลกหน้า เป็นประการสุดท้าย ขอบเขตของธรรมะนั้นกว้างจนครอบคลุมเกือบทุกสิ่งเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตเช่น ศาสนา วิชาการ การบ้าน การเมือง และสังคม ทั้งยังเป็นตัวควบคุมวรรณะและกามะไปด้วยในแง่ที่มิให้มนุษย์หลงไปในทางทั้งสองนั้นจนเกินไป หนังสือที่เป็นคัมภีร์ทางด้านธรรมะ คือ *ธรรมศาสตร์ของพระมนู* กล่าวถึงการเมืองที่ปรากฏในรูปความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน รัฐในสมัยอินเดียโบราณนั้นก็คือราชานั่นเอง ธรรมะในแง่จึงเรียกได้ทุกอย่างว่าราชธรรมะ (หน้าที่ของพระราชา)<sup>๑</sup> ครั้นต่อมาราชธรรมะมีความสำคัญมากขึ้นจากการเน้นทฤษฎีและหลักปฏิบัติทางการเมือง ทั้งยังแสดงให้เห็นความพยายามที่จะแสวงหาและรักษาอำนาจของราชาที่มีต่ออาณาจักร และประชาชนอย่างเด่นชัดด้วยเรื่องของวรรณะหรือผลประโยชน์จึงเข้ามาเกี่ยวข้องกับราชธรรมะในลักษณะนี้เอง ตำราอรรถศาสตร์ที่เป็นประหนึ่งคู่มือราชาในสมัยอินเดียโบราณ แสดงข้อควรปฏิบัติสำหรับราชาทั้งในด้านรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และสังคม เพื่อสร้างไว้ซึ่งผลประโยชน์ของพระองค์เอง

\* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

๑. Wm. Theodore de Bary, comp., *Sources of Indian Tradition* (New York: Columbia University Press, 1966), p. 236

ในฐานะที่เป็นคู่มือของราชาในเรื่องหลักความประพฤติและการปฏิบัติพระองค์ หลักอรรถศาสตร์จึงมีชื่อเรียกได้อีกว่า นิตีศาสตร์ หรือ ราชনীติ<sup>๒</sup> คำว่า นิตี มีรากศัพท์คือ นี ในความหมายว่า ปฏิบัติ, ประพฤติ นิตี แปลว่า หลักปฏิบัติ ความประพฤติ การปกครอง (คำว่า นิตี ในภาษาไทย ซึ่งลดเสียงพยัญชนะหน้าเป็นสระเสียงสั้น ยังคงมีความหมายที่กำหนดไว้ในพจนานุกรมใกล้เคียงกับในภาษาเดิม แต่ตามความนิยมหมายถึง กฎหมาย เท่านั้น เช่น คำว่า นิตีศาสตร์ เป็นต้น)

วิธีการที่จะสอนหลักนิตีศาสตร์ให้แก่ราชามักจะเสนอในรูปของคำประพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม<sup>๓</sup> ที่ว่าทางตรงหมายถึงวรรณคดีที่รวมคำประพันธ์ภาษิตหรือคำสอนทางนิตีศาสตร์โดยเฉพาะ เช่น *อมตวจาแห่งนิตี* (นิตีวากยามฤตะ) และ *คำประพันธ์ร้อยบทของจางนัยะ* (จางนัยศตกะ) ซึ่งอาจเทียบได้กับ *โคลงโลกนิติ* หรือ *อิศริญาณภาษิต* ในวรรณคดีไทย ส่วนทางอ้อมก็คือวรรณคดีที่

ผูกเรื่องขึ้นมาเพียงเพื่อส่ง “สาร” นิตีศาสตร์ให้แก่ผู้อ่าน ส่วนมากเป็นนิทานเรื่องยาวที่มีตัวละคร ฉาก บทสนทนาและมีเนื้อเรื่องที่สนุกสนานชวนติดตาม แต่ก็ยังเห็นวัตถุประสงค์เบื้องต้นได้อย่างชัดเจน พาลีสอนน้อง หรือ *ทศรถสอนพระราม* ของไทยนั้น ไม่อาจสงเคราะห์เข้าเป็นวรรณคดีนิตีศาสตร์ประเภทนี้ได้ แม้ว่าจะมีวัตถุประสงค์อย่างเดียวกัน แต่ก็ไม่มีการดำเนินเรื่อง ฉาก หรือบทสนทนา ตัวละครที่มีอยู่จะเป็นพาลีสกับสกุรีพกัตติ ทศรถกับพระรามกัตติ อยู่ในลักษณะถูก “ขอยืมตัว” มากล่าวคำสอนแก่ผู้อ่านเท่านั้นเอง ส่วนนิทานอีสปของกรีกนั้น นิทานแต่ละเรื่องมีเนื้อเรื่อง ตัวละคร ฉากและบทสนทนาและมีวัตถุประสงค์ที่จะเสนอ “สาร” นิตีศาสตร์เหมือนกัน แตต่างกันตรงที่นิทานแต่ละเรื่องมิได้ “ร้อย” เข้าด้วยกันเป็นเรื่องเดียว การชักจูงผู้อ่านให้ติดตามเรื่องโดยตลอดทุกเรื่องจึงต้อยกว่ากัน

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดสำหรับวรรณคดีนิตีศาสตร์ของอินเดียน่าจะ ได้แก่ *หิโตปเทศ* ซึ่งผู้ที่ศึกษาวรรณคดีไทยควรจะรู้จักดี อย่างน้อยชื่อ *หิโตปเทศ* ก็นับว่าคุ้นหูผู้อ่านของไทยอยู่บ้าง เพราะเป็นแหล่งที่อ้างของคำคมและข้อสอนใจที่นิยมยกมากล่าวกันอยู่เสมอๆ

๒. *Ibid* p. 245. และ A. Berriedale Keith, *A History of Sanskrit Literature* (London : Oxford University Press, 1966), p. 451.

๓. Monier Williams, *Indian Wisdom* (Delhi : Indian Reprint Publishing Co., 1974), pp. 505-6

นิทานนำเรื่องใน *หิโตปเทศ*<sup>๔</sup> กล่าวถึงท้าว  
สุทรศน์แห่งปาณลิบุตรหวนวิตกที่พระโอรส  
ทั้งหลายไม่ฝึกฝนในการศึกษา หากแต่ประ-  
พฤกษิตทางอยู่เสมอ พระองค์จึงมีรับสั่งให้  
ประชุมนักปราชญ์เพื่อเลือกผู้ที่มีความสามารถ  
สอนนิติศาสตร์ให้แก่พระโอรส มหาบัณฑิต  
ผู้หนึ่งชื่อวิชณูศรมัน เป็นผู้เชี่ยวชาญในนิติ  
ศาสตร์และธรรมศาสตร์ อาสาว่าในเวลาเพียง  
๖ เดือน จะสอนพระโอรสให้มีความรู้ในนิติ-  
ศาสตร์อย่างถ้วนทั่ว พระราชาจึงมอบอำนาจ  
ให้วิชณูศรมันเป็นอาจารย์ ของพระโอรส  
วิชณูศรมันเล่านิทานถวายพระโอรสรวม ๔  
เรื่อง คือ การผูกมิตร การแตกมิตร สงคราม  
และการสงบศึก ในนิทานหลักทั้ง ๔ เรื่องนี้  
มีนิทานซ้อนอยู่หลายเรื่อง แต่ละเรื่องเป็น  
อุทาหรณ์ที่ตัวละครในนิทานหลักยกมาอ้าง  
ประกอบความคิดเห็นของตน และมีโคลกเป็น  
คำสอนแทรกอยู่มากจนเกือบจะเรียกได้ว่า  
“ทุกวรรคทุกตอน” เรื่องการผูกมิตรชี้ให้เห็น  
ว่าเมื่อผู้ปัญญาแต่ไร้ทรัพย์และอ่อนกำลังมา  
เป็นเพื่อนกันก็อาจร่วมมือกันขจัดภัยที่จะมา  
ถึงตัวได้ ตัวละครในเรื่องคือ เต้า กวาง

๔. คำอธิบาย “นิทานนำเรื่อง” “นิทานหลัก” และ  
“นิทานซ้อน” ของผู้เขียนใน “นิทานปัญจตันตระ  
ฉบับภาษาไทย,” *อักษรศาสตร์*, 2, ๓, 1 & 2  
(ม.ป. 21 - พ.ศ. 22), หน้า 80-92.

๓  
กา หน ได้มาพบกันและผูกมิตรกัน วันหนึ่ง  
เต้ากวางนายพรานจับได้ สหายทั้ง ๓ จึงออก  
อุบายโดยให้กวางแกล้งทำเป็นนอนตาย มีกา  
เกาะอยู่บนร่าง เมื่อนายพรานเห็นกวางก็เกิด  
ความโลภ วางเต้าลงแล้วมุ่งไปยังกวาง หน  
จึงกัดเชือกที่ผูกเต้าขาดแล้วพากันหนี ฝ่าย  
กวางและกาก็หนีไปเสียก่อนที่นายพรานจะไป  
ถึงตัว เรื่องการแตกมิตรกล่าวถึงราชสีห์ซึ่งมี  
วัวเป็นเพื่อน ราชสีห์ตักวัวเป็นผู้ดูแลเสบียง  
อาหารที่หามาได้ สุนัขจึงจอกซึ่งเคยทำหน้าที่  
นี้มาก่อน วิตกว่าตนจะขาดผลประโยชน์จึง  
ยุให้ทั้งสองฝ่ายผิดใจกันและสู้กันจนวัวถูก  
ราชสีห์ฆ่าตาย เรื่องที่ ๓ เป็นเรื่องการต่อสู้  
ระหว่างหงส์กับนกยูง ซึ่งต่างก็เป็นพยานก  
และมีกำลังทัดเทียมกัน หงส์เป็นฝ่ายแพ้  
เพราะหลงไวใจกาซึ่งฝ่ายศัตรูส่งมาเป็นไส้ศึก  
เรื่องสุดท้ายเป็นเหตุการณ์หลังการต่อสู้ของ  
หงส์กับนกยูง ทั้งสองฝ่ายตกลงสงบศึกและ  
ผูกไมตรีกัน

เมื่อวิชณูศรมันเล่านิทานทุกเรื่องจบ  
ลง พระกุมารก็ตอบว่า “พวกข้าพเจ้าได้เรียนรู้  
วิชาปกครองราชย์ทุกประการแล้ว”<sup>๕</sup>

๕. เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป, *หิโตปเทศ* (กรุง  
เทพ : ศึกษาภัณฑ์, 2514), หน้า 286

บทไหว้ครูใน *ปัญจตันตระ* ซึ่งเป็นวรรณคดีนี้ศึกษาศาสตร์ต้นตำรับของ *หิโตปเทศ*<sup>๖</sup> สรรเสริญเทพเจ้าและปรมาจารย์ผู้เป็นต้นตำรับวิชาราชনীติ อันได้แก่พระมนุ พระพฤหัสตี พระศุภร ฤาษีปราศระ ฤาษีवास และพราหมณ์จาดักยะ<sup>๗</sup>

พระมนุ คือผู้ค้นพบคัมภีร์ *ธรรมศาสตร์* พระพฤหัสตีเป็นเจ้าแห่งวาจาและเป็นอาจารย์แห่งเทพทั้งปวง พระศุภรเป็นอาจารย์แห่งอสูรทั้งหลาย ฤาษีปราศระ คือผู้ประพันธ์ตำรากฎหมายสมฤติและवासผู้บุตรเป็นผู้จนามหากาพย์ *มหาภารตะ* ส่วนจาดักยะคือ จอมปราชญ์ผู้สร้าง “*อรรถศาสตร์*” ให้เป็นคู่มือการปกครองสำหรับพระราชอาของอินเดียโบราณ

พราหมณ์จาดักยะหรือวิษณุคุปตะเป็นเสนาบดีของกษัตริย์จันทรคุปต์แห่งราชวงศ์เมารยะ ซึ่งปกครองแคว้นมคธในราว ๓๐๐ ปีก่อนคริสตกาล ด้วยเหตุที่เป็นคนเจ้า

ปัญญาและเจ้าเล่ห์เพทุบาย จาดักยะจึงได้ฉายาว่า “*เกาฏิลยะ*” ซึ่งแปลว่า “เจ้าเล่ห์” เป็นฉายาที่เป็นที่รู้จักกันมากกว่านามจริง เพราะมักถูกเอ่ยควบคู่ไปกับผลงานสำคัญของเขาวาว่า “*อรรถศาสตร์ของเกาฏิลยะ*” หรือ “*เกาฏิลยศาสตร์*”

จาดักยะเป็นพราหมณ์จากเมืองทักสิลา เป็นผู้มีบทบาทสำคัญที่ช่วยให้จันทรคุปต์โค่นล้มกษัตริย์แห่งวงศ์นันทะซึ่งครองราชย์ติดต่อกันมานานถึง ๑๕๕ ปี<sup>๘</sup> และเมื่อจันทรคุปต์ขึ้นครองราชย์เป็นต้นวงศ์เมารยะในปี ๓๒๒ ก่อนคริสตกาล ก็มีจาดักยะเป็นที่ปรึกษา จันทรคุปต์จึงสามารถปราบเสี้ยนหนามและครองราชย์ตลอดรัชกาลอย่างมีเสถียรภาพ เรื่องของจาดักยะตามประวัติศาสตร์มีเพียงเท่านั้น แต่ตาม “*เกร็ด*” เล่าว่า จาดักยะเป็นพราหมณ์ผิวดำ ร่าเริง มีปัญญาแหลมคมและมีความจำเป็นเลิศ สามารถท่องพระเวทได้ครบถ้วนจนที่ประชุมบัณฑิตแห่งปาราณสีและทักสิลาพากันรับรองความเชี่ยวชาญว่าเป็นหนึ่ง วันหนึ่งกษัตริย์นันทะเลี้ยงอาหารพราหมณ์ทั้งหลาย เมื่อจาดักยะเข้าไป

๖. ความสัมพันธ์ของ *ปัญจตันตระ* และ *หิโตปเทศ* ใน “*นิทานปัญจตันตระฉบับภาษาไทย*”

๗. Franklin Edgerton, *The Panchatantra Reconstructed*, vol. II: Introduction & Translation, American Oriental Series, vol. 3 (New York: Kraus, 1967), p. 271 (First published: New Haven, Connecticut: American Oriental Society, 1924)

๘. R. C. Majumdar, comp., *An Advanced History of India* (Delhi: Mac Millan & Co. of India, 1974), pp. 60-1

ในวังก็ตรงไปนั่งตรงที่ประจำของพราหมณ์  
ราชครู ซึ่งมีถาดทองวางอยู่ กษัตริย์นั้นทะ  
และพราหมณ์ผู้ใหญ่ขอให้จาดักยะเปลี่ยนไป  
นั่งตรงถาดเงิน จาดักยะปฏิเสธจึงถูกทุบตี  
และขับไล่ออกมา จาดักยะมีความแค้นเคือง  
มาก<sup>๕</sup> ในบ่าวินธัย จาดักยะพบจันทรคุปต์  
ชายหนุ่มจากตระกูลเมารยะ ผู้มีความเจ็บแค้น  
กษัตริย์นั้นทะอยู่เช่นกัน เล่ากันว่าปู่ทวดของ  
จันทรคุปต์ชื่อมหานันทินเป็นกษัตริย์แห่ง  
ปาฏลิบุตร มีลูกน้องคู่ใจชื่อมหาบัทมะเป็น  
ช่างตัดผม แต่เป็นที่เลื่องลือในการต่อสู้ จน  
โจรทั้งหลายยกให้เป็นหัวหน้า มหานันทินจึง  
แต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพปราบโจรอื่นๆ ต่อมา  
มหาบัทมะสมคบกับสุนันทามเหสีของมหา  
นันทิน ลอบปลงพระชนม์มหานันทินและขึ้น  
ครองราชย์เป็นต้นวงศ์นั้นทะ<sup>๖</sup> ปู่ของจันทร-  
คุปต์ ตลอดจนพ่อแม่พี่น้องและตัวจันทรคุปต์  
เองถูกกษัตริย์นั้นทะจับขังไว้ในถ้ำ ทุกคนสิ้น  
ชีวิตหมดเหลือจันทรคุปต์รอดมาเพียงคนเดียว  
จันทรคุปต์ซึ่งสาบานกับปู่ไว้ว่าจะแก้แค้น  
กษัตริย์นั้นทะให้ได้ จึงเพียรพยายามหาทาง  
อยู่รอดออกมา ครึ่งหนึ่งขอเข้าเฝ้ากษัตริย์อเล็ก-

ซานเคอร์ที่แคว้นปัญจาบ เพื่อขอให้ช่วงชิง  
แคว้นมคธมาจากกษัตริย์นั้นทะให้แก่ตนผู้มี  
สิทธิตามชอบธรรม ถ้าสำเร็จก็จะมอบเงินทอง  
ให้เป็นสิ่งตอบแทน อเล็กซานเคอร์ปฏิเสธ  
และตอบว่า จะเข้าครองมคธเสียเอง จันทร-  
คุปต์ จึงกล่าวกับอเล็กซานเคอร์ว่า “ขอทูลว่า  
หม่อมฉันเดินทางมาเข้าเฝ้าพระองค์คราวนี้ ความ  
ประสงค์เพื่อให้ทรงกรุณาช่วยเหลือ ด้วยเคย  
ทราบอยู่ว่า ชาวโยนกผู้เจริญแล้วมีธรรม  
ประเพณีหลายอย่างเหมือนกับพวกหม่อมฉันชาว  
ชมพูทวีป แต่มาบัดนี้ หม่อมฉันมาได้ความ  
รู้สึกใหม่ว่า กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของชาวโยนก นั้น  
หาได้มีค่าสูงส่งเหมือนกับธรรมประเพณีของชาว  
ชมพูทวีปไม่”<sup>๗</sup> อเล็กซานเคอร์ยิ่งพิโรธหนัก  
เมื่อจันทรคุปต์เรียกตนว่า “คนป่าเถื่อน” จึง  
สั่งให้จับกุมตัวแต่จันทรคุปต์หนีรอดไปได้<sup>๘</sup>  
ด้วยคำแนะนำอันชาญฉลาด ของจาดักยะ  
จันทรคุปต์ชองสุ่มผู้คนไว้จนถึงเป็นกองทัพ  
และเข้ายึดอำนาจจากกษัตริย์นั้นทะได้ในที่สุด

เมื่อทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์  
ใหม่ พระราชภารกิจที่สำคัญของกษัตริย์  
จันทรคุปต์ คือการปลุกฝังความนิยมในหมู่  
ประชาราษฎร์ ทรงมีหลักในการปกครองว่า

๕. เสฐียร พันธงชัย, จาดักยะ ปราชญ์แห่งชมพู  
ทวีป (กรุงเทพฯ : บารุงสาส์น, 2509), หน้า  
51-62

๖. เรื่องเดียวกัน, หน้า 108

๗. เรื่องเดียวกัน, หน้า 215

๘. เรื่องเดียวกัน, หน้า 220

“ความสุขของประชาชนคือ ความสุขของพระราช  
ประโยชน์ของประชาชนคือประโยชน์ของพระราช  
ประโยชน์ของพระราชามีพียงเกิดจากความพึงพอ  
พระทัยของพระองค์ แต่จากความยินดีของปวง  
ประชาชนเท่านั้น”<sup>๑๓</sup> ทรงสอดส่องการปฏิบัติ-  
งานของเสนาข้าราชบริพารอย่างทั่วถึง ตามคำ  
แนะนำของจาดักยะนั้น บุคคลมีความมอบ-  
หมายให้ผู้หนึ่งผู้ใดทำหน้าที่เดิมเป็นเวลานาน  
เกินไป โดยเฉพาะผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเงิน  
จาดักยะเชื่อว่า “เสนาบดีผู้รับผิดชอบบราห-  
มण्याก็เหมือนปลาที่ว่ายน้ำอยู่ เรายังบอก  
ได้หรือกว่า ปลานั้นกินน้ำเข้าไปแล้วมากน้อย  
เพียงใด”<sup>๑๔</sup> ข้าราชบริพารจากราชสำนักเดิม  
ที่ยังจงรักภักดีก็ทรงชบเลี้ยง แต่ถ้าผู้ใดที่ทำ  
ว่ายังมีใจผูกพันกับกษัตริย์นั้นทะ จาดักยะ  
จะแนะนำให้ปราบเสียให้สิ้นเพราะถือหลักว่า  
“ในเวลาที่ท่านถูกหนามยอก ท่านจะเอาหนามบ่ง  
หรือไม่ก็ตาม แต่ท่านต้องไม่ตัดออกเฉพาะปลาย  
หนาม ท่านต้องบ่งเอาหนามทั้งต้นออกให้หมด  
อย่าให้เหลือไว้แม้แต่ส่วนน้อยของเสียน”<sup>๑๕</sup>

๑๓. K.A. Nilakanta Sastri, *Age of the Nandas and Mauryas* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1967), p. 190  
๑๔. Keith, *A History of Sanskrit...*, p. 457

และในการเอาชนะศัตรูนั้น จาดักยะแนะนำ  
ว่า จำเป็นต้องใช้อุบายมากกว่าอาวุธ เพราะ  
อาวุธเป็นเพียงเครื่องประกอบของปัญญา  
เท่านั้น<sup>๑๖</sup> นอกจากนั้นเมื่อใช้อุบายแล้วก็จะ  
ขจัดศัตรูได้เป็นรายตัวไป โดยไม่ทำให้ผู้  
บริสุทธิ์ อีกหลายคนต้องพากันเสียชีวิตเพราะ  
สงครามเลย<sup>๑๗</sup>

ข้อคิดข้างต้นนี้เป็นตัวอย่างจากหลัก  
ปฏิบัติที่ประมวลอยู่ใน *อรรถศาสตร์* ตำราที่นัก  
วิชาการทั้งหลายยึดเป็นแหล่งข้อมูลในการ  
ศึกษาระบบสังคม และการปกครองสมัยต้น-  
วงศ์เมารยะ เมื่อศตวรรษที่ค้นพบต้นฉบับ  
*อรรถศาสตร์* ในปี ค.ศ. ๑๘๐๘ ได้แปลและ  
ตีพิมพ์ในปี ๑๘๑๕<sup>๑๘</sup> *อรรถศาสตร์* ก็เป็นที่  
สนใจของผู้ศึกษาวรรณคดีและประวัติศาสตร์  
อินเดียอย่างกว้างขวาง ปัญหาที่หยิบยกมา  
กล่าวกันมากที่สุดคือผู้แต่ง และเวลาที่แต่ง ใน *อรรถ*

๑๕. เสฐียร พันธรังษี, *จาดักยะ*, หน้า 42. (ความ  
คิดเป็นแนวเรื่องทิวสาขัตตะ กวีอินเดียใน  
คริสต์ศตวรรษที่ 9 นำมาแต่งเป็นบทละครเรื่อง  
*แหวนตราของราชกษส* (มุทรราชกษส) กล่าวถึง  
อำนาจราชกษส ผู้ยังจงรักภักดีต่อราชวงศ์นั้นทะ  
จาดักยะจึงหาทางปราบราชกษส เพื่อให้บัลลังก์  
ของจันทรคุปต์มั่นคงขึ้น)  
๑๖. เรื่องเดียวกัน, หน้า 374  
๑๗. เรื่องเดียวกัน, หน้า 416  
๑๘. Sastri, *Age of the Nandas...*, p. 190

ศาสตร์ มีโคลกหลายบทที่เอ่ยชื่อผู้แต่งว่า เกาฏิลยะ ผู้โค่นอำนาจกษัตริย์นั้นทะ<sup>๑๕</sup> หลายคนจึงเห็นพ้องต้องกันว่าเป็นงานของจาณกยะอัครมหาเสนาบดีของจันทรคุปต์ แต่มีผู้คัดค้านว่าพราหมณ์ผู้อาวุโสเช่นนั้น ไม่น่าจะเรียกตัวเองว่า “เจ้าเล่ห์” ตามฉายาที่ปรากฏในโคลกเลย<sup>๒๐</sup> บ้างก็สรุปว่าผู้แต่งน่าจะเป็นกลุ่มศิษย์ของจาณกยะ จึงใช้ชื่อว่าเกาฏิลยะ<sup>๒๑</sup> บางคนตั้งข้อสังเกตว่า *อรรถศาสตร์* กล่าวถึงผ้าไหมจีน (จีนบุฏฐะ) เช่นเดียวกับในวรรณคดียุคสันสกฤตแบบแผน (คริสต์ศตวรรษที่ ๔-๕) ทำให้เห็นว่า *อรรถศาสตร์* เป็นงานในสมัยหลังมากกว่าสมัยราชวงศ์เมารยะซึ่งอินเดียยังไม่ได้ติดต่อกับจีน<sup>๒๒</sup> เมื่อพิจารณาจากบันทึกของเมกสเธนิส ทูตกรีกซึ่งอยู่ในราชสำนักพระเจ้าจันทรคุปต์เป็นเวลานาน ไม่ปรากฏว่าเอ่ยถึงจาณกยะเลย ข้อเท็จจริงบางอย่างเกี่ยวกับการบริหารและการปกครองสมัยนั้น เช่นการเก็บภาษี การตั้งกองทัพเรือ เป็นต้น ตาม

๑๕. R. C. Majumdar, *Ancient India* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1971), p. 140

๒๐. Sastri, *Age of the Nandas...*, p. 191

๒๑. Keith, *A History of Sanskrit...*, p. 458

๒๒. Majumdar, *An Advanced History...*, p. 119

ที่ปรากฏใน *อรรถศาสตร์* ก็ต่างไปจากในบันทึกของเมกสเธนิส นอกจากนั้นลักษณะและนโยบายการปกครองที่กล่าวไว้ใน *อรรถศาสตร์* ยังน่าจะเป็นของรัฐบาลกลางมากกว่าจักรวรรดิของจันทรคุปต์<sup>๒๓</sup> จึงมีฝ่ายหนึ่งที่ลงความเห็นว่าเป็นงานเขียนในสมัยจันทรคุปต์ถึงกระนั้น ความคิดเห็นของนักวิชาการส่วนใหญ่ยังเชื่อว่า *อรรถศาสตร์* เป็นผลงานของจาณกยะ และยังมีอีกเป็นแหล่งข้อมูลในการศึกษาระบบสังคมและการปกครองในสมัยพระเจ้าจันทรคุปต์และพระเจ้าพินทุसारผู้เป็นพระราชโอรส<sup>๒๔</sup>

ด้วยเหตุที่ในสมัยนั้นราชสำนักปาฏลิบุตรแห่งแคว้นมคธกับราชสำนักกรีกมีสัมพันธไมตรีกันอย่างใกล้ชิดทำให้มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าจาณกยะคงจะได้ศึกษาแบบอย่างจากกรีกในการวางแผนการปกครองราชอาณาจักรที่เพิ่งยึดอำนาจได้ และในการแต่งตำรา *อรรถศาสตร์* ด้วย<sup>๒๕</sup> ส่วนจาณกยะเองนั้นอ้างไว้ใน *อรรถศาสตร์* ว่าผู้ที่เป็นแหล่งที่มาของงานประพันธ์ของตนคือพระคิเว, พระอินทร์, พระพฤทิสบตี และพระศุภร พ้องกับใน *มหากาพย์* ว่า

๒๓. Keith, *A History of Sanskrit...*, pp. 459-60

๒๔. Sastri, *Age of the Nandas...*, p. 190

๒๕. Ibid, p. 174

พระพรหม ได้ประพันธ์งานชิ้นหนึ่งยาวหนึ่งแสนตอน ต่อมาพระทิวะ พระอินทร์ พระพญหิंसดี และพระศุภะ ย่อลงมาเหลือหนึ่งหมื่นตอน ห้าพันตอน สามพันตอน และหนึ่งพันตอน เป็นลำดับ<sup>๒๖</sup>

เมื่อจะกล่าวถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งจากนิยายมักจะเริ่มด้วยการอ้างความคิดเห็นของอาจารย์ของตนบ้าง อาจารย์อื่นบ้าง ที่มีต่อเรื่องนี้ๆ แล้วจึงแสดงความคิดเห็นของตนเอง ซึ่งบางครั้งก็เป็นแนวเดียวกันแต่บางครั้งก็ต่างไป เช่นในตอนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิของพ่อและแม่ที่พึงมีต่อบุตร จาณกียะกล่าวว่า

อาจารย์ของข้ากล่าวไว้ว่า “เมล็ดพืชใดที่หว่านลงในที่นาของผู้อื่น ก็ย่อมตกเป็นของเจ้าของที่นา นั้น (มารดาคือเจ้าของที่นาจึงมีสิทธิในบุตรคือเมล็ดพืชนั้น)” ส่วนอาจารย์อื่นๆ มีความเห็นว่า “มารดาเป็นเพียงภาชนะที่รองรับเมล็ดพืชนั้น บุตรจึงควรเป็นสิทธิของเจ้าของเมล็ดพืช” แต่เกฏฏิยะว่า “บุตรเป็นสิทธิของบิดาและมารดาเท่านั้น”<sup>๒๗</sup>

๒๖. Keith, *A History of Sanskrit* ..., p. 451

๒๗. John B. Alphonso-Karkala, ed. *An Anthology of Indian Literature* (Middlesex : Penquin Books : 1971), p. 346

หรือเมื่อกล่าวถึงนโยบายของรัฐ จาณกียะอ้างว่า

อาจารย์ของข้ากล่าวไว้ว่า “นโยบายของรัฐพึงมี ๖ ประการได้แก่ การสงบศึก การทำสงคราม การวางตัวเป็นกลาง การรุกรานประเทศ การหาสัมพันธมิตร และการผูกไมตรีกับฝ่ายหนึ่งขณะที่ทำสงครามกับอีกฝ่ายหนึ่ง” แต่วาทวยาธิเชื่อว่ามิเพียงสงครามและความสงบเท่านั้นส่วนประการอื่น ๆ นั้นย่อมเกิดจากนโยบายทั้งสองนี้ เกฏฏิยะมีความเห็นเช่นเดียวกับอาจารย์<sup>๒๘</sup>

ต่อจากนั้นก็บรรยายให้เห็นว่านโยบายทั้ง ๖ ประการนั้นพึงปฏิบัติในสถานการณ์ใดบ้าง เมื่อประเด็นใดที่ต้องการจะแสดงรายละเอียดเพิ่มเติม จาณกียะจะยกคำกล่าวของอาจารย์มาสนับสนุนความคิดของตนอีก เช่น

อาจารย์ของข้ากล่าวว่า “ถ้าพระราชสององค์เป็นอริกัน แต่ต่างฝ่ายก็ปรารภนาทรพัสสมบัติและอำนาจเท่ากัน ก็พึงสงบศึกเสียเถิด” เกฏฏิยะว่า “แน่นอนที่สุดไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่นได้เลย”<sup>๒๙</sup>

การที่จาณกียะอ้างความคิดเห็นของอาจารย์ต่างๆ รวมทั้งสนจาก ๕ สำนัก และอ้างชื่อไว้

๒๘. Ibid, pp. 353-4

๒๙. Ibid, p. 355

ถึง ๑๓ ซ่อน เป็นข้อยืนยันว่าในสมัยของ  
จากณะนั้นวิชาการราชনীติ เป็นที่นิยมและ  
เป็นที่ยอมรับกันมานานแล้ว<sup>๓๐</sup>

จากณะเชื่อว่ายานพาหนะคืออำนาจ  
กษัตริย์นั้นไม่อาจเคลื่อนไปได้ด้วยล้อข้างเดียว  
คือพระเจ้าแผ่นดิน ต้องอาศัยคุณสมบัติและ  
ความร่วมมือจากฝ่ายต่างๆ อันได้แก่ เสนา-  
บัตที่สามารถ ประเทศ, บ่อมปรการ และ  
กองทัพที่มีคุณลักษณะ ทรัพย์สินสมบัติที่พร้อม  
มือ และสัมพันธมิตรที่ดี ในการเลือกเสนา-  
บัตจึงควรถือความสามารถเป็นประการสำคัญ  
ไม่ควรคำนึงถึง “เชื้อสาย” หรือ “เส้นสาย”  
แต่อย่างใด<sup>๓๑</sup> และควรผ่านการทดสอบบุคลิก  
และความสามารถโดยมิให้รู้ตัวด้วย คนที่ควร  
เลือกมากที่สุดคือผู้ที่ไม่หลงสิ่งชั่วร้ายใจที่อาจ  
ทำให้ล้มหน้าทิ่มได้ เสนาบดีแต่ละคนควรรับ  
ผิดชอบงานเฉพาะอย่างเช่นการคลัง หรือการ  
สงคราม เป็นต้น แต่ก็ควรมีความสามารถที่  
จะเป็นที่ปรึกษาของพระราชาก็ได้ในทุกๆ เรื่อง  
ประเทศที่มีคุณลักษณะที่ดีควรมีเมืองสำคัญ

๓๐. Ram Sharan Sharma, *Aspects of Political Ideas and Institutions in Ancient India* (Delhi : Motilal Banarsidass, 1968), p. 21

๓๑. Majumdar, *Ancient India*, p. 147

ตั้งอยู่ทั้งที่ใจกลางประเทศและที่สุกเซตแดน  
เป็นที่ที่ปราศจากสิ่งอันตรายที่ชั่วร้าย เป็น  
ที่สวยงามเจริญตา มีผืนนาที่อุดมสมบูรณ์ มี  
เหมืองแร่ ป่าไม้และทุ่งหญ้า เป็นที่ที่มีน้ำ  
ใช้ตลอดเวลาแม้ฝนจะแล้ง และเป็นที่อยู่ของ  
เกษตรกรผู้ขยันขันแข็งและประชากรที่จงรัก  
ภักดี กองทัพที่เข้มแข็ง ต้องมีทหารซึ่งอยู่  
ในวรรณะนักรบ ร่างกายแข็งแรง อุตุน  
เชื้อเพลิง เชี่ยวชาญการยุทธทุกชนิด ชำนาญ  
ศัสตราวุธทุกประเภท พร้อมทั้งจะรับใช้พระ  
ราชาทั้งในเวลาทุกข์และเวลาสุข และต้องไม่  
เป็นผู้ที่ทรยศต่อราชบัลลังก์<sup>๓๒</sup>

แต่ถึงแม้ทุกอย่างจะพร้อมด้วยคุณ  
ลักษณะ หากกษัตริย์เป็นผู้ที่ปราศจากคุณ  
สมบัติ อำนาจกษัตริย์ก็ไร้ความหมาย กษัตริย์  
จะต้องเป็นสมมติเทพ มีความกล้าหาญ มี  
คุณธรรม มีศีลสัตย์ ไม่ติดข้องอยู่กับอารมณ์  
รัก โลภ โกรธ หลง สติปัญญาเฉียบแหลม  
ความจำเป็นเลิศ ชำนาญศิลปวิทยาทุกด้าน  
และปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีตามคำแนะนำ  
ของผู้อาวุโส จากณะสรุปว่า

๓๒. Alphonso-Karkala, *An Anthology* . . . , p. 349

พระราชผู้ทรงปัญญา อาจช่วยให้ประชา-  
 ราษฎรผู้ยากไร้และทุกข์เข็ญมีความสุขได้  
 พระราชผู้ธรรมแม้จะเป็นถึงจักรพรรดิ  
 ก็อาจเป็นเหยื่อความโกรธของชาวประชา  
 หรือศัตรูต่างแดนได้ พระราชผู้เชี่ยวชาญ  
 นิตินศาสตร์แม้จะครอบครองดินแดนเล็ก ๆ  
 ก็อาจพิชิตโลกได้<sup>๓๓</sup>

จากทัศนะให้ความสำคัญแก่เศรษฐกิจ  
 ของประเทศมากเพราะมีส่วนสำคัญในการผดุง  
 อำนาจอภิศัตริย์ กษัตริย์ควรตรวจตราสอดส่อง  
 กิจการเหมืองแร่ การทอผ้า ชลประทาน  
 ปศุสัตว์ การค้าขายและแหล่งทรัพยากรนานา  
 ชนิด ควรมีการกำหนดและควบคุมราคาสิน  
 ค้า สำหรับสินค้าในประเทศควรคิดกำไรร้อยละ ๕ และสินค้าต่างประเทศคิดร้อยละ ๑๐ ผู้  
 ที่ฝ่าฝืนกำหนดนี้สมควรได้รับโทษ ควรมี  
 การตรวจสอบการชั่งน้ำหนัก การทวง การ  
 วัด มีการประทับตราคุณภาพสินค้าที่ดี และ  
 มีการเก็บภาษีสินค้าประเภทต่างๆ และเนื่อง  
 จากช่างฝีมือมีบทบาทสำคัญในการสร้างความ  
 มั่งคั่งให้แก่ประเทศ จึงควรมีมาตรการคุ้ม  
 ครองช่างฝีมือสาขาต่างๆ มีบทกำหนดว่า ผู้ใด  
 ทำร้ายร่างกายช่างฝีมือจนทำให้ความสามารถ  
 ในการทำงานด้อยลงไป ผู้นั้นจะถูกตัดมือหรือ

ควักดวงตาเป็นการชดเชย<sup>๓๔</sup>

แม้แต่กิจการที่เป็นอบายมุข ก็ควร  
 ได้รับการสนับสนุน ควบคุมและดูแลเพราะ  
 เป็นผลประโยชน์แก่รัฐ รายได้ของโสเภณีแต่  
 ละคนจากหนึ่งเดือนจะถูกหักไว้สองวันเป็น  
 ภาษีของรัฐ เงินเดิมพันของผู้เล่นการพนัน  
 จะถูกหักไว้ร้อยละห้า และผู้เล่นต้องเสียค่าเช่า  
 ลูกเต๋าด้วยทุกครั้ง จากทัศนะ กล่าวว่าการ  
 ดื่มเหล้าเป็นสิ่งไม่ดีแต่ก็ยากที่จะห้ามได้ จึง  
 ควรอยู่ในความควบคุมของรัฐ นอกจากนี้  
 ประโยชน์ของร้านเหล้าอย่างหนึ่งก็คือเป็นที่  
 ชุมนุมของเหล่าผู้คิดร้าย จึงสะดวกสำหรับ  
 จารบุรุษของพระราชที่จะไปสอดแนมอยู่ที่  
 นั้น<sup>๓๕</sup>

ศาสนามีส่วนสำคัญมากกว่าจะจำกัดอ่า  
 นาจกษัตริย์ หากกษัตริย์ทรงใช้ศาสนาเป็น  
 เครื่องมือสำหรับเรียกความนิยมจากประชาชน  
 ได้ กษัตริย์ควรมีบทบาทสำคัญในการผดุง  
 ศาสนาและพิธีกรรมของประชาชน แม้แต่  
 ความเชื่อของชาวประชาในดินแดนที่ยึดครอง

๓๔. Paul Masson-Oursel, comp., *Ancient India and Indian Civilization* (New Delhi : Lakshmi Book Store, 1967), p. 104

๓๕. A.L. Basham, *The Wonder That was India* (Fontana : Collins, 1971), p. 217

๓๓. Ibid., p. 350

ได้ กษัตริย์ก็ควรแสดงความชื่นชมและปฏิบัติตาม คอว์ “ยอมรับ” เทพเจ้าที่ผู้คนในถิ่นนั้นนับถืออยู่ ควรประทานรางวัลแก่ผู้นำศาสนาได้แก่ที่ดิน เงิน หรือ การยกเว้นภาษี จาณักยะว่า “อุปสรรคของลาภ คือ ความปรารถนาในโลกหน้า การติดข้องในธรรมะ และความเชื่อเรื่องโชคชะตาราศี” และ “ความมั่งคั่งคือดวงดาวแห่งความมั่งคั่ง ดวงดาวอื่นจะทำอะไรได้”<sup>๓๖</sup> กษัตริย์จึงไม่ควรติดข้องอยู่กับความเชื่อเรื่องโชคชะตา แต่ควรใช้ความเชื่อนี้ของประชาชนและศัตรุให้เป็นประโยชน์ในการแสวงหาอำนาจ

นอกเหนือจาก “ราชনীติ” ที่กล่าวมาแล้ว ใน *อรรถศาสตร์* ยังมีส่วนที่เป็น “ประชานีติ” คือข้อแนะนำและบทกำหนดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในสังคมของประชาชน เช่น การแต่งงาน การหย่าร้าง การค้าขายทาส เป็นต้น *อรรถศาสตร์* กล่าวว่า ชายอาจแต่งงานใหม่ได้ถ้าภรรยาไม่มีบุตรหรือบุตรที่คลอดมาแล้วเสียชีวิตทุกครั้ง หรือมีแต่บุตรสาว แต่มีข้อแนะนำว่าสามีควรจะให้เวลาแก่ภรรยา ก่อนจะหย่าไปแต่งงานใหม่ กล่าวคือ ในกรณีที่ภรรยาไม่มีบุตรเลยให้คอยสัก ๘ ปี จึง

หย่า ในกรณีที่ทารกเสียชีวิตทุกครั้งให้คอย ๑๐ ปี ส่วนกรณีที่มิใช่บุตรสาวให้คอยถึง ๑๒ ปี จะเห็นว่าระยะเวลาที่กำหนดแม้จะไม่มี ความหมายตามหลักวิชาการก็นับว่าสมเหตุสมผล เพราะเมื่อหญิงใดไม่ให้กำเนิดบุตรใน ระยะ ๘ ปีก็อาจสรุปได้ว่าเป็นหมัน ถ้ามีบุตรแต่เสียชีวิตแล้วยังเล็กทุกครั้ง ควรให้โอกาสแก่หญิงนั้นโดยการยืดเวลาให้อีก ๒ ปี ยิ่งถ้ามีบุตรสาวโอกาสของหญิงที่จะ “แก้ตัว” จนกว่าจะมีบุตรชายก็น่าจะได้รับเพิ่มขึ้น ฝ่ายหญิงก็อาจแต่งงานใหม่ได้ หากสามีเป็นคนเลว เป็นผู้ทรยศต่อราชบัลลังก์ ทั้งบ้านไปนานตั้งแต่ ๑-๑๒ ปี โดยไม่บอกสาเหตุ เป็นผู้ที่อาจทำให้ภรรยาเป็นอันตรายถึงชีวิตและเป็นผู้ไร้สมรรถภาพทางเพศ<sup>๓๗</sup> ภรรยาที่ประพฤติมิชอบจะถูกลงโทษตามกำหนดกล่าวคือ ถ้าเล่นการพนัน หรือดื่มเหล้าโดยที่สามีไม่เห็นชอบด้วยจะถูกปรับ ๓ เบี้ย (ปณะ) ถ้าออกจากบ้านไปหาเพื่อนสตรีโดยไม่ได้รับอนุญาตจากสามีจะถูกปรับ ๖ เบี้ย ถ้าไปหาเพื่อนชายจะถูกปรับ ๑๒ เบี้ย แม้ในเวลาที่มีสามีหลับหรือเมาสิ้นสติภรรยาที่ทั้งบ้านไปก็จะถูกปรับ ๑๒ เบี้ย ยิ่งกว่านั้นหากเวลาที่ออกไป

๓๖. Sharma, *Aspects of Political Ideas* ..., p. 193-4

๓๗. Alphonso-Karkala, *An Anthology* ..., p. 346

เป็นนยามคำค้น การปรับข้างต้นจะเพิ่มเป็น ๒ เท่า<sup>๓๘</sup>

ถึงแม้จะเป็นเรื่องของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ “ประชนนิตี” ก็มีได้แยกออกจาก “ราชนิตี” อย่างเด็ดขาด บทบาทของพระราชายังครอบคลุมไปถึงการสอดส่องดูแลความเป็นอยู่ของประชากรราษฎรให้ต้องตามหลักที่กำหนดไว้ใน “ประชนนิตี” ด้วย จาดกัยะสรุปว่า พระราชาที่ทรงควบคุมดูแลให้ประชาชนอยู่ในทำนองคลองธรรมดังนี้ จึงจะได้ส่วยสวรรค์<sup>๓๙</sup>

ข้อคิดคำสอนต่างๆ ในอรรถศาสตร์ค่อนข้างจะเป็นเรื่องในอุคมคติ ยากที่จะปฏิบัติตามได้ ทั้งนี้เพราะมิใช่ตำราที่เขียนขึ้นตามปรัชญาการเมืองหรือสังคมหลักใดๆ แต่ยึดความเชื่อของพราหมณ์เป็นแกนสำคัญ โดยเฉพาะพราหมณ์ฝ่ายที่ถือว่าในบรรดาความปรารถนาทั้ง ๔ ประการในชีวิตนั้น “อรรถะ” มีความสำคัญมากที่สุด ตั้งแต่ระยะต้นพุทธกาลเป็นต้นมา ความนิยมของประชาชนที่มีต่อหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของพราหมณ์เริ่มลดถอยลง ทำให้ฐานะทางสังคมของพราหมณ์ถอยลงไปด้วย จึงนับ

เป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับพราหมณ์ที่จะต้องฟื้นฟูความนิยมที่มีมาช้านานให้กลับสภาพเดิม การฟื้นฟูเหล่านี้ปรากฏในรูปวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์ เช่น ศาสนา สังคม กฎหมาย การเมือง ดังที่จะพบได้ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์ กิติ หรือแทรกอยู่ในมหาภารตะและรามายณะ กิติ<sup>๔๐</sup> เมื่อพิจารณาประเด็นนี้แล้ว จาดกัยะก็ไม่ต่างอะไรกับพระมนุ ผู้เป็นที่เชื่อกันว่าประพันธ์คัมภีร์ธรรมศาสตร์ ฤๅชีวะยาสผู้แต่งมหาภารตะ หรือ ฤๅชีวะลมิทผู้แต่งรามายณะ ในแง่ที่ว่าอาจจะมีตัวตนหรือไม่ก็ไม่สำคัญ แต่สำคัญที่เป็นปากเสียงของพราหมณ์ในการประกาศหลักความเชื่อต่างๆ ให้เป็นที่ปรากฏและสำคัญที่เป็นตัวแทนของพราหมณ์ผู้พยายามจะดำรงความนิยมของชาวประชาต่อหลักเกณฑ์และความเชื่อต่างๆ ของพราหมณ์ที่กำลังลดถอยลงให้กลับสู่สภาพเดิม

กวีอินเดียนสมัยต่อมาเป็นผู้สืบทอดความคิดนี้โดยการนำข้อคิดคำสอนต่างๆ มาประมวลไว้ในวรรณคดีคำสอนของตน นิตี-สาระ ซึ่งกามนทกะกวีในสมัยราชวงศ์คุปตะประพันธ์ไว้ในราวปี ค.ศ. ๘๐๐ อ้างว่ายึดจาดกัยะเป็นอาจารย์ คำประพันธ์ส่วนใหญ่มี

๓๘. Basham, *The Wonder...*, p. 180

๓๙. Alphonso-Karkala, *An Anthology* ..., p. 347

๔๐. De Bary, *Sources of India...*, p. 216

เนื้อหาตรงกับในวรรณศาสตร์ แต่เรียบเรียงไว้อย่างมีระบบระเบียบมากกว่า<sup>๔๑</sup> อมตวาทะแห่งนี้ เป็นผลงานของโสมเทวะสุริ กวีผู้ถือลัทธิเชนประพันธ์ไว้เป็นภาษาสันสกฤตในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๐ อีกเรื่องหนึ่งคือคำประพันธ์ร้อยบทของจณกัณเฑาะ ซึ่งน่าจะเป็นงานในสมัยหลังเช่นเดียวกับสองเรื่องข้างต้น แต่เป็นที่เชื่อกันว่า จณกัณเฑาะเป็นผู้ประพันธ์เองเพราะไม่พอใจผลงานร้อยแก้วที่ตนเรียบเรียงไว้ในวรรณศาสตร์ จึงยกมาผูกเป็นร้อยกรองอีกทีหนึ่ง<sup>๔๒</sup>

ในบรรดาวรรณคดีที่ได้รับความคิดจากวรรณศาสตร์ ปัญจตันตระและหิโตปเทศ นับว่าเป็นที่รู้จักแพร่หลายมาก ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะหิโตปเทศ ซึ่งเป็นงานที่คนไทยคุ้นเคยมากกว่า เพราะหลักনীติทั้งหลายทั้งราชনীติและประชานีติ เป็นที่นิยมยกมากล่าวอ้างกันอยู่มาก ในนิทานหลัก ๒ เรื่องแรก คือ การผูกมิตร และการแตกมิตร มีคำสอนประเภทประชานีติเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็ไม่วินิจฉัยกล่าวถึงหลักราชনীติด้วย ส่วนในนิทานหลัก

๔๑. Keith, *A History of Sanskrit...*, p. 462

๔๒. Massen-Oursel, *Ancient India...*, p. 286 (จณกัณเฑาะ นัพระพิณจวรรณการ (แสง สาลิตุล) แปลจากฉบับภาษาสันสกฤตซึ่งหอพระสมุดฯ ได้ให้พราหมณ์ มกุฎปสูวามี อารยะ ชำระ โปรดดู ประชุมสุภาษิต, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๘, หน้า ๔๐๕-๓๗)

๒ เรื่องหลังเป็นเรื่องที่ผูกขึ้นเพื่อแสดงหลักราชনীติโดยเฉพาะ นิทานหลักเรื่องที่ ๓ กล่าวถึงพญาหงส์ซึ่งเป็นราชาของบรรดานกที่อาศัยอยู่ในน่านน้ำได้แก่ นกยาง นกจากพราภก นกยูงซึ่งเป็นใหญ่ในต่างแดน ได้ยินข่าวความอุดมสมบูรณ์จึงคิดจะยกทัพมาชิงอำนาจพญาหงส์ปรึกษาที่ประชุมนกทั้งหลาย นกจากพราภกทูลว่า “พึงพยายามเอาชนะในศัตถุด้วยการไม่ทำสงครามทุกคราวไป เพราะความมีชัยในระหว่างทั้งสองฝ่ายในเมื่อเข้าสัมประยุทธ์กันเป็นผลที่ไม่แน่ พึงมุ่งเอาชนะศัตถุด้วยการไถ่เกลี้ยปรานีประนอมบ้าง คิดสินบนบ้าง กระทำอุบายให้แตกสามัคคีกันบ้าง”<sup>๔๓</sup>

แต่เมื่อจะต้องทำสงครามก็ต้องเตรียมบ้อมปราการไว้ให้พร้อมเพราะ “พระราชารั้บ้อมปราการก็หมกที่พึง เสมือนคนตกจากเรือนฉะนั้น”<sup>๔๔</sup> และบ้อมปราการที่ดีจะต้องกว้างขวางเข้าตึดยากที่สุด มีคูใหญ่ มีปราการสูง มีน้ำ มีภูเขา ทะเลทราย และป่าเป็นเครื่องอาศัยกำบัง มีสถานที่เก็บน้ำ ข้าว ฟืน และมีทางเข้าและทางออก ขณะที่เตรียมการรบอยู่นั้นหากตัวหนึ่งมาจากต่างแดน จะขอเข้าเฝ้าพญาหงส์ นกจากพราภกค้านว่า “กาเป็นผู้สัญจรไปมาทางสถล ผิดไปจากฝ่ายพวกเรา

๔๓. เสฐียรโกเศศ, *หิโตปเทศ*, หน้า ๑๕๐-๑

๔๔. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓

เพราะฉะนั้นเป็นผู้ที่เข้าอยู่ในหมู่พวกวิภังค์ของเรา”<sup>๔๕</sup> ระหว่างการสู้รบกาซึ่งฝ่ายศัตรูใช้ให้เข้ามาตีสนิทก็ลอบจุกเพลิงเผาบ้อม ฝ่ายนกยูงจึงเข้ายึดบ้อมได้ ในนิทานหลักเรื่องที่ ๔ เมื่อพญานกยูงเป็นฝ่ายชนะก็ปรารถนาที่จะตั้งกาเป็นผู้ปกครองการบูรพาภิดินแดนของพญาหงส์ เพราะเชื่อว่า “สิ่งประเสริฐใด ๆ อันดีของการบูรพาภิดินแดน เขาก็อาจส่งไปให้เราได้อาศัยเหตุนี้เราก็จักอยู่ ณ ภูเขาวินธัยอย่างพุ่มเฟือย”<sup>๔๖</sup> ฝ่ายมนตรีเร้งแนะนำพญานกยูงว่า “ควรจะไปประเทศของเรา มิฉะนั้นบัดนี้ก็ใกล้ฤดูฝนแล้วถ้าเริ่มทำสงครามกันต่อไปอีกสองฝ่ายมีกำลังรื้อผลเท่าเทียมกัน (ฉวยพลาดพลัง) การล่าถอยไปยังอาณาเขตเราก็จะยากลำบาก ควรเราจะทำสนธิ (ความสงบ) และถอยกลับไป”<sup>๔๗</sup> ขณะที่กำลังไตร่ตรองว่าจะสงบศึกหรือไม่ พญานกยูงได้ข่าวว่า พญานกยูงแห่งสิงหลทวีปยกมาประชิดอาณาจักรของตน มंत्रीเร้งแนะนำว่า “พระราชาธิบดีมิควรจะทำสงครามกับราชศัตรูในคราวเดียวกันหลายฝ่าย”<sup>๔๘</sup> ต่อจากนั้นก็กล่าวถึงวิธีสงบศึกต่าง ๆ ประการตามหลักของอรรถศาสตร์ จน

๔๕. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๕

๔๖. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖

๔๗. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘-๘

๔๘. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔

ในที่สุดหงส์กับนกยูงก็เจรจาสงบศึกกัน

ความคิดที่เน้นเรื่องอรรถประโยชน์เป็นใหญ่ นับได้ว่าเป็นความคิดหลักในหิโตเทศ โดยเฉพาะในนิทานหลักเรื่องการผูกมิตรและการแตกมิตร ดังตัวอย่างจากเรื่องการผูกมิตร เมื่อนกพิราบขอให้หงส์ติดตามช่วยของนายพรานเพื่อให้ตนและบริวารหนีไปได้ หงส์ตรงเข้าไปจะติดตามช่วยเฉพาะที่พื้นร้างหัวหน้านักพิราบและบอกว่าพื้นของตนไม่แข็งแรง เกรงว่าจะไม่สามารถติดตามช่วยให้ขาดหมดได้จึงขอช่วยหัวหน้านักก่อน นักตอบว่าอย่างไรก็ขอให้ช่วยบริวารของตนให้ได้ หงส์จึงสอนว่า

การที่เราจะสละตนเพื่อถนอมผู้ที่ตน  
บริวารไว้ นักปราชญ์ผู้ชำนาญนิติ  
ศาสตร์ย่อมไม่สรรเสริญ เพราะบุคคล  
ควรจะรักษาสมบัติของตนให้พ้นจาก  
อันตรายควรรักษาภริยาตนแม้ด้วย-  
สมบัติ แต่ว่าควรจะใช้ทั้งภริยาและ  
ทรัพย์ป้องกันตัวเสมอไป<sup>๔๙</sup>

ความคิดที่มุ่งประโยชน์ทางโลกเป็นหลักนี้ขัดกับหลักธรรมะของพุทธศาสนาอย่างเป็นปฏิปักษ์กัน เพราะเป็นการทำให้จริยธรรมถูกประโยชน์ส่วนตนเข้าครอบงำและถูก

๔๙. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗

ทำลายไป ผู้ที่ยึดหลักนิติตาสตรจะยอมทำบาปเพื่อให้บรรลุอรรถประโยชน์ประการเดียว เพราะถือหลักว่า “พึงปฏิบัติธรรมะ ต่อเมื่อไม่ขัดกับอรรถประโยชน์เท่านั้น”<sup>๕๐</sup> ในวรรณคดีพุทธศาสนาที่แตกต่างเป็นภาษาสันสกฤตเรื่อง *ชาดกมาลา* ของอารยศูระ (ค.ศ. ๔๓๔) มีความคิดที่ต่อต้านหลักนิติตาสตรเช่นว่านี้อยู่หลายตอน ในชาดกเรื่องที่ ๙ พระวิศวันตระ (เวสสันดร) พระราชทานช้างคู่บุญบารมีให้แก่พราหมณ์ไปทั่วๆ ที่ทรงตระหนักดีถึงคำสอนตามหลักนิติตาสตรว่า พึงปฏิบัติธรรมะต่อเมื่อไม่เสียอรรถประโยชน์ แต่เพราะพระหฤทัยของพระองค์เปี่ยมล้นด้วยพุทธธรรม จึงมีทรงห่วงไปทั่วไปตามคำลวงของคำสอนตามหลักนิติตาสตรเลยแม้แต่น้อย<sup>๕๑</sup>—ชาดกเรื่องที่ ๒๓ กล่าวถึงพระโพธิสัตว์นามมหาโพธิเป็นพระอาจารย์พระราชองค์หนึ่ง แต่ถูกเสนาบตีทั้งห้ากล่าวร้ายจนต้องถูกขับออกจากเมืองเสนาบตีทั้งห้าพยายามถวายคำสอนที่นอกเหนือจากทางแก่พระราชชา เรื่องหนึ่งที่สอนคือ

“นิติตีแปดเปื้อนไปด้วยความทารุณโหดร้ายและขัดกับหลักธรรมะ”<sup>๕๒</sup> มหาโพธิจึงจำเป็นต้องกลับมาช่วยพระราชชาโดยพยายามลบล้างคำสอนของเสนาบตีทั้งห้าเสีย คำสอนที่ว่า “บุคคลพึงรักษาประโยชน์ส่วนตนแม้จะต้องสละญาติภรรยา”<sup>๕๓</sup> เป็นข้อหนึ่งที่มีมหาโพธิชี้ให้เห็นว่าไม่ถูกต้อง ในชาดกฉบับบาลีมหาโพธิกล่าวว่า “ราชนิตี (ขัดตวิชชา) ซึ่งอ้างว่าเป็นคำสอนอันชาญฉลาด สอนว่า ท่านอาจฆ่าบิดามารดา พี่น้อง บุตรภรรยาก็ได้ เพื่อประโยชน์ของท่านเอง”<sup>๕๔</sup>

ด้วยเหตุที่แนวทางในอรรถศาสตร์ของจันถักยะ ขัดกับหลักพุทธธรรม<sup>๕</sup>เอง อรรถศาสตร์ ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตและระบบการปกครองในสมัยพระเจ้าจันทรคุปต์และพระเจ้าพินทุसार จึงถือความสำคัญลงในสมัยพระราชโอรสของพระเจ้าพินทุसारคือ พระเจ้าอโศกมหาราชผู้ทรงเลื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง<sup>๕๕</sup>

๕๐. Keith, *A History of Sanskrit...*, p. 452

๕๑. J.S. Speyer, tr., *The Jatakamala, Garland of Birth-Stories of Arya Sura* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971), p. 74

๕๒. Ibid, p. 207

๕๓. Ibid., p. 214

๕๔. Ibid., fn. 2 และ E.B. Cowell, ed., *The Jataka*, vol V tr. by H.T. Francis (Delhi: Cosmo Publications 1978), p. 123

๕๕. De Bary, *Sources of Indian...*, p. 236

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณา**วรรณศาสตร์**โดยยักแนวความคิดดังกล่าวออกไปไว้เสียทาง  
หนึ่งก็จะเห็นว่าข้อแนะนำในการปกครองบ้านเมืองส่วนใหญ่เป็นแนวทางที่นักปกครองควรจะ  
ใคร่ครวญและเลือกนำมาปฏิบัติ<sup>๕๖</sup> สำหรับนักการเมืองอินเดีย จาณักยะจึงมีความหมายอยู่มาก  
ที่กรุงนิวเดลีบริเวณที่เป็นที่ซึ่งทำเนียบทศานทูต มีชื่อเป็นเกียรติแก่บุรุษผู้ว่าจาณักยะบุรี<sup>๕๗</sup>

๕๖. มักจะมีผู้เปรียบ**วรรณศาสตร์**ของจาณักยะ กับ เจ้าของแมกเลียเวลลี (ค.ศ. ๑๕๑๓) แต่ Keith ไม่เห็นด้วย  
เพราะวัตถุประสงค์ในการแต่งต่างกัน และ “รัฐ” ในความหมายของทั้งสองก็ต่างกันจะเทียบกันได้ก็เฉพาะ  
ตอนที่กล่าวถึงการพิชิตศัตรูด้วยเล่ห์เพทุบาย. โปรดดู Keith, *A History of Sanskrit...*, pp.  
455-6

๕๗. เสฐียร พันธรังษี, *จาณักยะ...*, หน้า ๔

## พบกับ

### รวมบทความประวัติศาสตร์ ฉบับที่ ๓

#### ของสมาคมประวัติศาสตร์

ความคิดเกี่ยวกับอำนาจในสังคมไทย

วิธีการเขียนประวัติศาสตร์ของจิตร ภูมิศักดิ์

การเขียนประวัติศาสตร์ของชัย เรื่องศิลป์

ความหมายของประวัติศาสตร์ และนักประวัติศาสตร์

และบทวิจารณ์หนังสือ

วิทยา สุจริตทวารักษ์

อานันท์ กาญจนพันธุ์

พรเพ็ญ ชันตระกูล

สุชาติ สวัสดิ์ศรี

ต้นพฤษจิกายน น